

DOI [https://doi.org/10.32405/2218-7650-2020-11\(40\)-136-153](https://doi.org/10.32405/2218-7650-2020-11(40)-136-153)

УДК 37.013.42 : 37.018.1

Протас Оксана Любомирівна,

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника».

Івано-Франківськ, Україна.

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-4176-8353>

O_C@ukr.net

ТРАНСФОРМАЦІЯ ІНСТИТУТУ СІМ'Ї ЯК ЧИННИК УМОВ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ

Анотація. У статті наголошується про те, що зміни в сучасному суспільстві позначаються на трансформації інституту сім'ї, умовах її розвитку. Висвітлено тенденції розвитку сучасної української сім'ї та трансформації у сфері сімейних стосунків, основними серед яких є: зміна традиційного способу сімейного життя, менш жорсткі форми його організації; більш пізні шлюби; нетрадиційні види шлюбів; низька народжуваність; розвиток нових типів сімей; розлучуваність; позашлюбна народжуваність; трансформація моделі шлюбної та сімейної поведінки; розмитість усталених виховних традицій; соціальна відчуженість між батьками та дітьми; зміна ціннісних орієнтацій, нестабільність сімей, недостатнє виконання ними функцій тощо. Встановлено, що трансформації інституту сім'ї позначаються на умовах сімейного виховання, нестабільності сім'ї, якості виконання нею функцій. Трансформація умов сім'ї найчастіше виявляється у таких видах змін: структурних, мотиваційних, ціннісно-орієнтаційних, міжособистісних, процесуальних, субкультурних. Розкрито основні чинники процесу трансформації інституту сім'ї та сімейних стосунків, серед яких: криза сім'ї, переважання індивідуалістичних цінностей над сімейними, девальвація сімейного способу життя в суспільстві, антицінність материнства і батьківства, перехід багатьох сімейних функцій до соціальних інститутів; прийняття молоддю соціальною нормою зміну традиційної моделі шлюбності, прагнення до свободи у виборі форм спільних стосунків, управління своїм життям. Виявлено проблеми, які найчастіше виникають в українських сім'ях. Зазначено, що аналіз основних чинників, які впливають на трансформацію сімейних умов, має стати передумовою для визначення напрямів

державної сімейної політики щодо зміцнення цінності сім'ї в українському суспільстві.

Ключові слова: сім'я; трансформація сучасної сім'ї; функції сім'ї; сімейне виховання; державна сімейна політика.

1. ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми. У сучасному суспільстві відбуваються трансформації в інституті сім'ї, що виявляються в тенденції до зміни традиційного способу сімейного життя, розвитку нових типів сімей, зростанні кількості позашлюбних народжень, розлучуваності. На функціонуванні сім'ї позначаються економічна, соціокультурна ситуація та державна сімейна політика. Сучасні зміни вплинули на умови розвитку сім'ї як соціального інституту. Молодих людей перестала вдовольняти традиційна модель шлюбу і сім'ї, вони шукають менш жорсткі форми організації свого особистого життя в нових соціально-економічних умовах, що відрізняються від тих, в яких тисячоліттями існувала традиційна сім'я. Трансформації сімейних стосунків позначаються і на умовах сімейного виховання: недостатньому виконанні нею функцій, розмитості усталених виховних традицій, соціальній відчуженості між батьками та дітьми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню сутності сім'ї та сімейного виховання присвятили свої праці філософи (С. Васильєв, А. Муронов та ін.), психологи (Т. Андрєєва, І. Бех, Я. Коломінський, В. Кравець та ін.), соціологи (А. Антонов, І. Кон, А. Харчев та ін.), педагоги (О. Вишневський, Б. Ковбас, В. Костів, В. Постовий, М. Стельмахович та ін.), соціальні педагоги (І. Зверєва, Г. Лактіонова, А. Мудрик, І. Трубавіна та ін.).

Різні аспекти сімейних взаємин та сімейного виховання розглядали вітчизняні та зарубіжні вчені (О. Безпалько, І. Братусь, І. Гребенніков, О. Захаров, С. Ковальов, Д. Райгородський, Г. Лактіонова, Р. Овчарова та ін.). Низка вчених розглядають особливості різних типів сімей: неповної (М. Докторович, В. Костів), розлученої (О. Максимович), прийомної (Г. Бевз, І. Зверєва), патронатної (З. Кияниця, Ж. Петрочко), дистантної (Н. Куб'як, Л. Шпільчак), молодой (С. Ковальов, В. Меншутін, І. Трубавіна).

Проте, незважаючи на наявність значної кількості наукових праць, потребують дослідження тенденції розвитку сучасної української сім'ї, проблеми трансформації сімейних стосунків та їх вплив на умови сімейного виховання.

2. МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Метою статті є виявлення тенденцій розвитку сучасної української сім'ї та їх вплив на трансформацію умов сімейного виховання.

Відповідно до зазначеної мети поставлено такі **завдання**:

- здійснити аналіз сучасних наукових досліджень стосовно тенденцій розвитку сучасної сім'ї в Україні;
- вивчити статистичні звіти та аналітичні документи державних, наукових та громадських установ, що стосуються сучасних тенденцій розвитку інституту сім'ї;
- виявити трансформаційні зміни в умовах сучасної української сім'ї;
- виявити чинники трансформації інституту сім'ї та сімейних взаємин, їх вплив на умови сімейного виховання.

3. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ / THE THEORETICAL BACKGROUNDS

Теоретичну основу дослідження визначають концептуальні положення про виховання (І. Бех, І. Підласий, В. Сухомлинський); сімейне виховання (Т. Кравченко, В. Постовий, В. Сатір); сімейне середовище (С. Мінухін, М. Стельмахович, Г. Фішман); виховний потенціал різних типів сімей (Г. Бевз, Н. Куб'як, О. Максимович, О. Трубавіна); відповідальне батьківство (О. Безпалько, І. Братусь, Г. Лактіонова, Р. Овчарова); фактори впливу на особистість (А. Мудрик); соціальну підтримку сімейного виховання (О. Безпалько, І. Зверева, Г. Лактіонова, Ж. Петрочко), а також праці вчених щодо впливу умов соціального середовища на виховний потенціал сім'ї, вивчення статистичних звітів та аналітичних документів державних, наукових, громадських установ, які висвітлюють статистичні дані окресленої проблеми.

4. МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

У процесі дослідження використовувалися теоретичні методи (вивчення, аналіз, систематизація й узагальнення соціологічної та психолого-педагогічної літератури з проблеми); статистичні звіти й аналітичні документи державних, наукових, громадських установ, що стосуються сучасних тенденцій розвитку інституту сім'ї.

5. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH RESULTS

Поняття «сім'я» має різні, проте близькі визначення, які ґрунтуються на уявленні про неї як про фундаментальну цінність особистості і суспільства, малу соціальну групу, засновану на офіційному чи громадському шлюбі або кровному родстві, члени якої об'єднані спільним проживанням і веденням домашнього господарства, виконанням сімейних функцій, емоційними зв'язками і взаємними юридичними та моральними зобов'язаннями, родинними традиціями [9].

У сучасній Україні, де особисте життя людини звільнилося від жорсткої державної регламентації, діють такі чинники зміни шлюбу і сім'ї, як індивідуалізація, емансипація, плюралізм, свобода. Зважаючи на різновекторність змін, висвітливо їх найбільш виражені аспекти.

В умовах «відкритого суспільства» посилюється і засвоєння молоддю західної моделі шлюбної поведінки. У сучасному українському суспільстві спостерігаються схожі тенденції у розвитку сім'ї, але вони містять національну та регіональну специфіку на рівні певних соціумів. Модель української молоді сім'ї поступово наближається до європейської, особливо це стосується шлюбного віку молоді та її установок щодо народження дітей.

За даними Державної служби статистики України, основною формою організації шлюбних стосунків між чоловіком та жінкою в Україні є *офіційно зареєстрований шлюб*. Останнім часом спостерігається тенденція до зменшення їх кількості (див. табл. 1).

Шлюбні договори укладають майже 1,7–1,9% подружніх пар [14].

Щоб уникнути ризиків розлучення, молодь наважується на нетрадиційні види шлюбів. В Україні законодавчо визнаними є цивільні шлюби, тобто незареєстровані, що ґрунтуються на певній свободі шлюбних партнерів. Їх частка у другому десятилітті ХХІ ст. становить 10–12%. Це свідчить про послаблення соціальних норм щодо сімейного життя [1, с. 28].

За даними обстеження «Сім'я і діти», проведеного Інститутом демографії та соціальних досліджень ім. М. Птухи НАН України, 10 відсотків опитаних, які перебували у шлюбі, не зареєстрували офіційно свої шлюбні стосунки (10,4% чоловіків і 9,4% жінок); за даними обстеження «Сім'я і сімейні відносини» – 12,2% (12% чоловіків і 12,5% жінок) [8, с. 85].

Однією з нових форм шлюбних стосунків, що набувають поширення у розвинутих країнах, є шлюб, у якому подружжя проживає окремо, тобто *гостьовий шлюб, або територіальний*. Однак така форма шлюбу мало поширена в Україні: 95% опитаних осіб, які є заміжніми чи одруженими, проживають разом, 4% – більше часу проводять разом, іноді окремо. Лише майже 1% подружніх пар живе переважно чи постійно окремо [8, с. 84]. У більшості випадків окреме проживання членів подружжя зумовлено характером трудової діяльності, іноді – небажанням ділити свою житлову площу чи прагнення почуватися вільним. Якщо в такому шлюбі народжується дитина, то залишається жити з матір'ю, а батько приходиться до них у гості.

Таблиця 1
 Розподіл одружених за віком та роками в Україні (2014–2018 рр.)

Стать/ Роки	Чоловіки										Жінки										Всього кількість шлюбів за роками			
	Вік/Роки	до 16	до 20	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49	50-54	55-59	60 і	до 16	до 20	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49		50-54	55-59	60 і
2014	-	-	5 588	77 655	96 583	47 508	24 954	15 152	9 436	7 292	4 843	5 951	32	28 888	107 471	75 262	34 901	18 612	10 898	7 061	5 241	3 260	3 368	294 962
2015	1	5 266	77 802	97 929	49 073	25 085	15 707	9 956	7 188	4 854	6 178	18	28 656	108 089	75 918	36 615	18 903	11 654	7 363	5 096	3 323	3 421	299 038	
2016	-	4 191	55 606	72 835	39 977	20 085	12 521	8 319	6 030	4 320	5 569	13	21 760	77 986	58 067	29 680	15 757	9 507	6 340	4 313	2 870	3 173	229 453	
2017	-	3 789	56 884	78 608	45 607	22 588	14 412	9 638	6 731	4 941	6 324	8	20 736	82 691	63 072	34 565	18 038	11 273	7 427	4 918	3 222	3 580	249 522	
2018	-	3 076	49 128	69 778	42 202	22 267	14 115	9 667	6 627	4 942	6 609	9	17 617	72 750	56 280	32 626	18 214	11 316	7 583	4 872	3 384	3 769	228 411	

Більш помітною стає тенденція до пізніх шлюбів молодь не поспішає одружуватися, оскільки спочатку прагне здобути освіту, професію, досягти певних успіхів у кар'єрі та матеріальному забезпеченні. Якщо у 2000 році жінки вперше виходили заміж у середньому у 22,6 роки, то у 2018-му – у 24–25. За даними Інституту демографії, середній вік вступу до шлюбу вперше для чоловіків – до 28 років, а в жінок – до 25. За словами експертів, пішли в минуле також ранні шлюби, тобто до 18 років. Якщо в середині 1990-х був досить великий їх відсоток – 8%, навіть до 10%, то зараз – 1% шлюбів [6].

Сьогодні відсутня єдина, нормативна модель сім'ї, натомість вона представлена різними типами. Розширена сім'я все більше поступається нуклеарному типу, тобто сім'ї, яка складається тільки з батьків і дітей. У молодого покоління відбувається трансформація моделі шлюбної та сімейної поведінки, в основі якої – зміна поглядів на шлюб і сім'ю, емансипація, секуралізація, послаблення соціальної регламентації, тобто контролю громади. Спостерігається порушення етапів становлення сім'ї від реєстрації до закріплення стосунків, а також зміщення її змістових характеристик. Прикладом цього є реєстрація шлюбів після народження дитини, а також народження дітей неповнолітніми. Позашлюбна народжуваність дітей також характерна для української молоді. Кількість позашлюбних серед усіх дітей у 2013 році становила майже 20%, тобто позашлюбною є кожна п'ята дитина [13]. Для порівняння: у країнах ЄС поза шлюбом народжується третина дітей [11]. Факти позашлюбного народження засвідчують, що для сучасної молоді офіційні процедури є менш важливими, ніж їхні почуття, хоч такі переконання порушують право дитини на повноцінну сім'ю. Тенденції позашлюбних народжень можуть бути пов'язані із сексуальною революцією та тим, що сучасна молодь не поділяє стереотипи щодо обов'язковості штампу про шлюб при народженні дитини. У вітчизняному досвіді спостерігається поширення фактів юного материнства, дитячих шлюбів, утворення нових типів сімей.

Проблема нестабільності сімей у XXI ст. набула прискорених динамічних характеристик. Унаслідок розлучень, інших структурних порушень сім'ї найбільше страждають діти. Розлучуваність в Україні за останні роки [2] представлено у табл. 2.

Таблиця 2

Розлучуваність в Україні в 2014–2018 рр.

Роки	2014	2015	2016	2017	2018
Кількість	130 673	129 373	129 997	128 734	153 949

У сучасному суспільстві зростає кількість неповних сімей. За даними обстежень Держкомстату, «неповних сімей» в Україні майже 20%, переважно материнських [7].

Збіднення населення, можливості працевлаштування за кордоном призвели до поширення дистантної сім'ї. Така реальність породжує і проблеми сімейного виховання, зокрема повноцінної участі у виховному процесі обох батьків, позбавлення тісних безпосередніх контактів з батьками, емоційного зв'язку, родинного затишку.

Отже, трансформації інституту сім'ї позначаються на умовах сімейного виховання.

Сімейне виховання – це одна з форм виховання дітей, що поєднує цілеспрямовані педагогічні дії батьків з повсякденним впливом сімейного побуту [3, с. 306].

В українських сім'ях поглиблюються *проблеми взаємин батьків і дітей*, їх розмежованості. Зростає кількість сімей груп ризику та тих, хто перебуває у важких життєвих обставинах. Ознаки дезорганізації сім'ї виявляються у зміні ціннісних орієнтацій, збільшенні кількості збіднілих сімей, розлучень, бездоглядних дітей і дітей-сиріт, правопорушень і злочинів на побутовому рівні. Ці та інші трансформації сім'ї найбільшою мірою виявляються у показниках її стабільності, зміні типологічних характеристик та якості виконання сімейних функцій. Підтвердження цьому знаходимо в офіційній статистиці й аналізі конкретних фактів сучасної сімейної ситуації.

Зростання кількості дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, потреба в реформуванні інтернатних закладів активізували створення нових концептуальних засад соціальної політики України щодо захисту прав дитини та *розвиток сімейних форм виховання дитини*: прийомних (ПС), патронатних (тимчасових) сімей, дитячих будинків сімейного типу (ДБСТ). Триває тенденція до зменшення чисельності дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Дітям, які не мають змоги виховуватися в біологічній родині, держава забезпечує право влаштування до сімейних форм виховання (опіки, піклування, прийомної сім'ї та дитячих будинків сімейного типу). Окремі форми влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, відображено в (див. табл. 3) [12].

За даними державної статистики, станом на кінець 2017 року загальна кількість дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування становила 70 240 осіб, у 1019 дитячих будинках сімейного типу перебувало 6809 вихованців, у 3677 прийомних сім'ях перебувало 6880 прийомних дітей. Усиновлено протягом 2017 року 2925 дітей [12].

В Україні функціонують 692 центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, які надають послуги сім'ям найуразливіших категорій населення. Однак зміна соціальної ситуації в Україні вплинула і на зміну пріоритетів їх діяльності. Серед охоплених послугами переважають: внутрішньо переміщені сім'ї та сім'ї, постраждалі під час військових дій; одинокі мати/батько; сім'ї, де є члени з інвалідністю; сім'ї учасників АТО/ООС; сім'ї опікунів/піклувальників, прийомні сім'ї, ДБСТ; сім'ї, де є ризик соціального сирітства [1].

Таблиця 3

**Окремі форми влаштування дітей-сиріт та дітей,
 позбавлених батьківського піклування**

Дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування				Окремі сімейні форми влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування								
				ДБСТ, кількість			Прийомні сім'ї, кількість			Усиновлено		
Роки	2015	2016	2017	2015	2016	2017	2015	2016	2017	2015	2016	2017
Кількість				939	973	1019	3901	3797	3677			
Дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування	73183	71178	70240	6169	6415	6809	7187	6993	6880	3212	2963	2925

Трансформаційні процеси, що позначилися на нестабільності сім'ї, впливають і на якість виконання нею функцій. Проте у науковій літературі (Т. Кравченко, О. Харчев, В. Постовий та ін.) наявні розходження щодо назв функцій сім'ї. Тому аналіз якості виконання сім'єю її функцій вважаємо доцільно здійснювати на прикладі базових функцій сім'ї, до яких ми відносимо репродуктивну, виховну, господарсько-побутову, економічну, комунікативну, захисну, статево-рольову. У своїй сукупності вони визначають повноту та якість сімейного життя, але на сучасному етапі набули нових особливостей. Окреслимо зміни у змісті функцій, які мають ознаки сучасних тенденцій.

Репродуктивна функція сім'ї полягає у природному продовженні людського роду завдяки народженню дітей. Для повноцінного самовідтворення населення сім'я має народити не менше двох дітей. Однак сучасні молоді батьки орієнтовані переважно на одну дитину. За даними досліджень, проведених Державним інститутом сімейної та молодіжної

політики України у співпраці з науково-дослідними установами України, що відображені у Щорічних державних доповідях про становище сімей і дітей в Україні, такі установки молоді сім'ї пояснюють матеріальними труднощами, відсутністю окремого житла, соціальною нестабільністю і погіршенням стану репродуктивного здоров'я [8].

Статистичні дані свідчать про те, що за останні п'ять років народжуваність в Україні скоротилася на 40%. Коефіцієнт народжуваності (демографічний показник відношення кількості народжених за рік на 1 тисячу жителів) за п'ять років (2013–2018 рр.) зменшився з 11,1 до 8,7 тобто на 22% [5]. Щороку зростає також кількість *бездітних сімей* (*child-free* (від англ. «вільний від дітей»). За даними Інституту демографії та соціальних досліджень України, за 2008 рік на користь такої моделі сім'ї висловилися 1,2% респондентів [7]. У 2018 р. кількість одnodітних сімей в Україні становила приблизно 75,5% (у міських поселеннях – 77,3%, у селах – 71,3%), сімей з двома дітьми було 20,9% (у містах – 20,1%, у селах – 22,7%) [10]. Багатодітні сім'ї мають троє і більше дітей. Таких, що мають трьох дітей, в Україні є 3,1% (у містах 2,4%, у селах 4,8%), чотирьох – 0,3% (у містах 0,1%, у селах 0,7%), п'ятьох і більше – 0,2% (у містах 0,1%, у селах 0,5%) [10] (див. рис.).

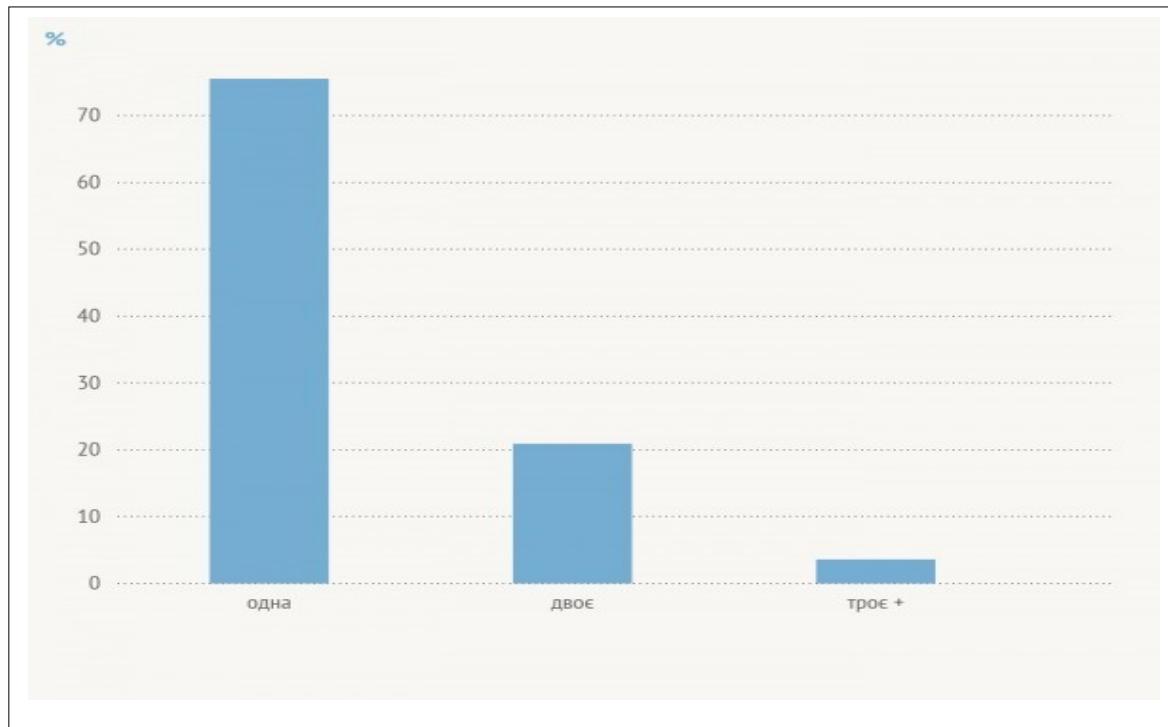

Рис. Кількість дітей в українських сім'ях

За інформацією на сайті Міністерства соціальної політики України, станом на 01.02.2018 в Україні проживають усього 333 187 багатодітних сімей, у яких 1 151 280 дітей. Найбільша кількість багатодітних сімей у Львівській обл. – 28 669 (дітей у них 94 441); у Рівненській обл. – 26 285 (дітей у них 99 361); в Одеській обл. – 23 703 (дітей у них 82 114); у Закарпатській обл. – 21 097 (дітей у них 75 150) [4]. Окрім того, приблизно 20% дітей народжуються в незареєстрованих шлюбах [13, с. 39].

Виховна функція сім'ї полягає у створенні таких умов для виховання і розвитку дітей, які є найбільш сприятливими для їхнього повноцінного фізичного, інтелектуального, морального, емоційного, естетичного, соціального розвитку, враховують вікові можливості та індивідуальні потреби і проблеми. Проте переважна частка сучасних сімей не мають достатніх можливостей для створення потрібних умов, а на виховному процесі сім'ї позначаються соціальні впливи різновекторної дії, деструктивні фактори, що пов'язані із соціокультурними умовами у суспільстві, різними соціальними спокусами, асоціальною поведінкою, культом грошей і сили, утвердженням агресивних стандартів життя, поширенням шкідливих звичок і нездорового способу життя.

Виховною проблемою є недостатність відповідальності та педагогічної культури батьків, невідповідність до материнства та батьківства.

На виконанні сім'єю її виховної функції позначаються процеси стратифікації суспільства, переваги виконання сім'єю інших функцій, заробітчанство (зокрема виїзд за кордон), бажання батьків перекласти свої батьківські обов'язки на державу, інші виховні інституції, інших членів родини, «підміни» безпосереднього виховання дітей грошима, гувернерством. Ускладнюють зміст та умови виховання глобалізаційні, реформаторські перетворення, якими насичене сучасне життя, інші виклики. Ознакою часу є те, що у виховній діяльності батьки більше довіряють рекламі, власним враженням і рекомендаціям інших, успішних людей, ніж старшим членам родини.

Господарсько-побутова функція виявляється у спільному веденні господарства; забезпеченні членів сім'ї усім потрібним для повноцінного життя (житлом, достатнім харчуванням, матеріальними потребами тощо).

Ця функція має свої характерні особливості у *сільських та міських сім'ях*, залежить від матеріальних можливостей і спрямованості ціннісних орієнтацій. У сільських сім'ях дітей залучають до різної праці. У сучасних міських сім'ях діти переважно залучаються до ведення домашнього господарства ситуативно. Високий рівень матеріального забезпечення окремих сімей дає їм змогу використовувати працю найманих робітників. Як наслідок – діти не привчаються до самостійної праці, засвоюють

уявлення про цінність грошей як засобу досягнення соціальної успішності. Такий спосіб життя формує гедоністичні прагнення, споживацьку позицію, некомпетентність у побуті, прагматизм, егоїзм, безвідповідальність, часто безпідставні амбіції.

За даними досліджень, значну частину домашньої роботи виконують жінки. Психофізичне перевантаження їх у шлюбі, що викликає постійну втому, призводить до погіршення, а потім і розриву подружніх стосунків. Жінки не називають відверто цю причину через поширений у суспільстві стереотип «гарної дружини», яка відповідає за всіх у родині і має «встигати все».

Майже 1/3 дітей в Україні виховується самотніми матерями, не відчуваючи у своєму житті турботи батька, що негативно відображається на формуванні їхньої особистості [7].

Економічна функція сім'ї виявляється у розподілі й споживанні матеріальних благ, раціональному використанні сімейного бюджету. У сучасних сім'ях ця функція полягає у прагненні досягти економічної незалежності від держави та батьківської родини. У нещасливих сім'ях трансформація функції виявляється у тому, що батьки з *асоціальною поведінкою та маргінальним способом життя* примушують дітей до жебрацтва, проституції.

Іноді діти з власної ініціативи заробляють кошти для утримання сім'ї (роздають рекламну продукцію, миють автівки тощо), через що пропускають уроки у школі. Значна частина сучасних дітей має обмежені можливості відвідувати гуртки та секції, творчо розвиватися.

Комунікативна функція сім'ї полягає у задоволенні потреб її членів у спілкуванні та взаєморозумінні. Виявляється в особливостях внутрішньосімейного спілкування, морально-психологічному кліматі. На її реалізацію мають вплив мас-медіа та інтернет-технології, які заміщують реальне спілкування віртуальним. Загалом, сімейне спілкування стало більш обмеженим у часі через зайнятість батьків і дітей. Характерними тенденціями у сучасних сім'ях є: зниження контролю за дотриманням культури спілкування, підміна безпосереднього спілкування телефонним.

Захисна функція сім'ї полягає у тому, щоб сприяти зростанню дитини у безпечному середовищі, захистити її від зовнішніх загроз. Реалізується у дотриманні прав дитини, недопущенні жорстокого ставлення і насильства тощо. Основні механізми здійснення цієї функції сім'ї визначають: національне та міжнародне законодавство щодо захисту прав дитини; морально-духовні цінності; правова та психолого-педагогічна компетентність батьків.

Статєво-рольова функція сім'ї виявляється у поведінці батьків і дітей, яка відповідає традиціям, прийнятим у культурі стосовно ролі чоловіків і жінок у сімейному житті, особливостей підготовки хлопчиків і

дівчаток до майбутнього сімейного життя, у гендерно-рольовій поведінці батьків і дітей.

Соціальні зміни вплинули на *умови розвитку сім'ї*. Якщо на початку 2000-х років сім'я з об'єктивних причин була більш конфліктною за внутрішньосімейною ситуацією, зокрема нетерпимою до дитячого капризування, то в останнє десятиліття стала більш толерантною у взаєминах із соціумом і у ставленні до дітей, налаштованою на створення для них найкращих умов для розвитку та на дружнє, позитивне спілкування. Такі факти є свідченням переоцінювання сутності батьківсько-дитячих взаємин [1].

Сучасні шлюби поступово набувають ознак егалітарності, що передбачає: підвищені вимоги до шлюбних стосунків; здатність до взаємозаміни у виконанні сімейних ролей; більшу гнучкість під час ухвалення рішень і розв'язання сімейних проблем; відповідальність кожного за майбутнє сім'ї. Однак в Україні, мабуть, ще зарано визнавати шлюби егалітарними, доречніше вести мову про біархатність, тобто вирівнювання функцій шлюбних партнерів, що особливо помітно у відходженні від стереотипів у виконанні ролей батька і матері.

Однією з тенденцій розвитку сім'ї є злам гендерних стереотипів. Жінка вийшла за межі традиційної родинної функції, здобуває освіту, професійну кваліфікацію, кар'єру, створює власне підприємство. Жінка стала більш незалежною від чоловіка матеріально, посідаючи високі позиції в соціальній і професійній ієрархіях. Зі змінами становища жінки в суспільстві чоловік втрачає безперечне право бути єдиним годувальником сім'ї, тобто об'єктивно закріплюється перехід до біархальної сім'ї. Для образу сучасної сім'ї характерна присутність ознак різних типів сімейних стосунків – як з традиційним укладом, так і нових, запозичених з інших культур.

Дослідження Т. Алексеєнко [1] засвідчують, що трансформація умов сім'ї найпомітніша у таких видах змін: структурних, мотиваційних, ціннісно-орієнтаційних, міжособистісних, процесуальних, субкультурних (табл. 4).

Таблиця 4

Основні види змін

№ з/п	Характер змін	Зміст змін
1	2	3
1	Структурні	Збільшення кількості неповних сімей; зменшення народжуваності в сім'ях; функціонування нових форм сімейного влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування; реструктуризація сімей
2	Мотиваційні	Зміни у мотивації батьків до виконання батьківських обов'язків

Продовження табл. 4

1	2	3
3	Ціннісно-орієнтаційні	Зрушення в уявленнях про батьків і дітей, про сім'ю, в ієрархії цінностей сімейного життя. Вироблення нових сімейних традицій
4	Міжособистісні	Суб'єкт-суб'єктна взаємодія батьків між собою і з дітьми все більше набуває ознак демократизації, партнерства, конкурентності
5	Процесуальні	Якість виконання сімейних функцій і сімейних ролей (неоднозначна)
6	Субкультурні	Вплив глобалізаційних та інтеграційних процесів, інтернет-мережі та ЗМІ на цінності сім'ї та моделі поведінки батьків і дітей

Сучасні вчені мають різні погляди щодо пояснень процесу трансформації сім'ї. Так, представники *теорії інституційної кризи сім'ї* (А. Антонов, Л. Дарський) у її зміні вбачають кризу, а *представники теорії модернізації сім'ї* (А. Вишневський, С. Гавров) зміну розглядають як тривалий історичний процес, пов'язаний із переважанням особистих інтересів над суспільними.

Теорія інституційної кризи сім'ї пояснює зниження рівня народжуваності не фінансовими і житловими труднощами, а девальвацією сімейного способу життя в суспільстві, антицінністю материнства і батьківства, переважанням індивідуалістичних цінностей над сімейними. Поширеність нуклеарної сім'ї теорія пояснює переходом багатьох сімейних функцій до соціальних інститутів: функція виховання перейшла до школи, турботу про літніх людей здійснює система соціального забезпечення. Молодь не бажає одружуватися, мати дітей, прагне особистої свободи і відсутності зобов'язань перед членами сім'ї [8].

Прихильники теорії модернізації сім'ї вважають зміну традиційної моделі шлюбності прийнятною соціальною нормою. Традиційний шлюб не влаштовує молодь, вона шукає нові форми організації особистого життя, які б відповідали сучасним умовам. Шлюб не завжди потребує офіційного оформлення, є більш інтимним, збільшується свобода вибору форм спільних взаємин, управління своїм життям тощо [8].

Учені досліджують також проблеми українських сімей, серед яких: матеріальні труднощі; алкоголізм, пияцтво одного чи кількох її членів; безробіття одного з членів сім'ї; наркоманія; труднощі підліткового віку дітей; подружнє невірність [8].

Отже, у сучасних умовах, коли процеси трансформації сім'ї поєднуються з найгострішими проблемами, соціально-економічними

змінами, виникає потреба в модернізації соціальної роботи стосовно інституту шлюбу та сім'ї.

Вважаємо, що, одними із основних завдань державної сімейної політики, з огляду на демографічну кризу, є підтримка сім'ї, турбота у сфері зайнятості, сприяння збільшенню народжуваності. Допомогу сім'ї нададуть заклади соціального обслуговування населення, центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, центри допомоги сім'ї та дітям, кризові центри для жінок, телефони довіри тощо. Ці та інші відповідні служби можуть допомогти у важкій ситуації, вчасно надати професійну допомогу й сприяти тому, щоб сім'я вийшла з таких ситуацій і надалі жила автономно та необов'язково за підтримки держави.

6. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ / CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

Окреслені види трансформацій інституту сім'ї пов'язані з іншими, які утворюють загальну картину сучасних соціокультурних реалій.

Отже, аналіз сучасної ситуації свідчить про потребу в державній підтримці молодого осередку суспільства, створенні сприятливого простору для функціонування сімей, умов для самореалізації їх інтересів, організації дієвих механізмів, що дадуть змогу сучасним сім'ям вирішувати житлові, соціальні, фінансові та інші проблеми.

Перспективи подальших досліджень. Оскільки цим дослідженням було висвітлено тенденції розвитку інституту сім'ї у теперішніх умовах, то *перспективи нашого подальшого дослідження* ми вбачаємо у виявленні тенденцій та окресленні способів для зміцнення цінності сім'ї в українському суспільстві та її соціально-правової підтримки.

7. СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] Т. Алексеєнко, «Тенденції трансформації виховної функції сім'ї та основні пріоритети сучасної державної політики у захисті прав дитини в Україні», *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*, Вип. 20(1), с. 25–35, 2016.
- [2] «Розподіл одружених за віком та дошлюбним станом подружжя», *Банк даних Державної служби статистики України*. [Електронний ресурс]. Доступно: http://database.ukrcensus.gov.ua/Mult/Dialog/varval.asp?ma=000_0312&path=../Database/Population/03/03/&lang=1
- [3] С. Гончаренко, *Український педагогічний словник*. Київ, Україна: Либідь, 1997, 376 с.

- [4] «Діти-проект», *Міністерство соціальної політики України*. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://www.msp.gov.ua/content/simya.html>
- [5] «Народжуваність в Україні – чи можна її збільшити і чи треба це робити?», *Українська правда*. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://life.pravda.com.ua/columns/2019/09/5/238117/>
- [6] «Населення України», *Демографічний щорічник*. [Електронний ресурс]. Доступно: www.ukrstat.gov.ua.
- [7] «Сімейні трансформації: Чому ми не повернемося до ідеалу традиційної родини», *WOMO*. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://womo.ua/suchasni-transformatsiyi-rodini-ta-batkivstva-yak-sotsiologiya-peremagaye-mifotvorchist/>
- [8] Л. Слюсар, «Плюралізація форм шлюбу та її вплив на дітородні орієнтації», *Демографія та соціальна економіка*, № 1, с. 81-89, 2010.
- [9] *Соціальна педагогіка: словник-довідник* / Т. Алексєєнко [та ін.]; Т. Алексєєнко, Ред. Вінниця, Україна: ООО «Планер», 2009, 548 с.
- [10] «Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України у 2018 р.», *Статистичний збірник*. Київ, Україна, 2018, 86 с. [Електронний ресурс]. Доступно: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/07/zb_sdhdu2018pdf.pdf
- [11] «Статистична служба», *Радіо Свобода*. [Електронний ресурс]. Доступно: <http://www.radiosvoboda.org/>
- [12] «Статистичний щорічник України за 2017 рік», *Державна служба статистики України*; І. Вернера, Ред. Київ, Україна, 2018, 540 с., с. 153-154.
- [13] *Україна – 2013: підсумки року*. [Електронний ресурс]. Доступно: <http://nbnews.com.ua/ua/tema/109318/>
- [14] «Шлюбний контракт: практика застосування в Україні», *Аналітика. Українське право*. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://ukrainepravo.com/scientific-thought/legal-analyst/shlyubnyy-kontrakt-praktyka-zastosuvannya-v-ukrayini-/>

TRANSFORMATION OF FAMILY INSTITUTION AS A FACTOR OF CONDITIONS OF FAMILY UPBRINGING

Oksana Protas,
Ph.D., Associate Professor,
Associate Professor Department of Social Pedagogy
and Social Work
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University.
Ivano-Frankivsk, Ukraine.
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-4176-8353>
O_C@ukr.net

Abstract. The article emphasizes that the changes in modern society impact the transformation of family institution and conditions of family development. It describes the development trends of modern Ukrainian family and transformations of family relations. The main of them are: change of traditional family life style, less strictness in its organizations; marriage at older age; non-traditional marriages; low birth rate; development of new types of families; high divorce rate; births out of marriage, transformation of the model of marriage and family conduct; unclear upbringing traditions; social disconnection between the parents and the children; change of values; unstable families, and lower family functional performance. It has been established that family institute transformations impact the conditions of family upbringing, family instability and quality of function performance. Family conditions transformation is most often manifested in such types of changes as structural, motivation, value-oriented, interpersonal, procedural and subcultural. We have revealed the factors impacting family institution transformation and family relations including family crisis, domination of individual values over the family ones, family life style devaluation, loss of value by motherhood and parenthood, passing of a lot of family functions to social institutes; treatment of change of traditional marriage model as a social norm by youth and their striving towards freedom of relationship form and control over their lives. We have revealed problems most often arising in Ukrainian families. We have stated that analysis of main factors impacting family values transformation may become a prerequisite for defining the directions of state family policy regarding the change of family value in Ukrainian society.

Keywords: family; transformation of modern family; functions of family; family upbringing; public family policy.

ТРАНСФОРМАЦІЯ ІНСТИТУТА СЕМЬИ КАК ФАКТОР УСЛОВИЙ СЕМЕЙНОГО ВОСПИТАНИЯ

Протас Оксана Любомировна,

кандидат педагогических наук, доцент,

доцент кафедры социальной педагогики и социальной работы

ГВУУ «Прикарпатский национальный университет

имени Василия Стефаника».

Ивано-Франковск, Украина.

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-4176-8353>

O_C@ukr.net

Аннотация. В статье отмечается, что изменения в современном обществе сказываются на трансформации института семьи, условиях ее развития. Раскрыты тенденции развития современной украинской семьи и трансформации в сфере семейных отношений, основными из которых являются: изменение традиционного образа семейной жизни, менее жесткие формы ее организации; более поздние браки; нетрадиционные виды браков; низкая рождаемость; развитие новых типов семей; разводы; внебрачная рождаемость; трансформация модели семейного поведения; размытость устоявшихся воспитательных традиций; социальная отчужденность между родителями и детьми; изменение ценностных ориентаций, нестабильность семей, недостаточное выполнение ими функций и т. п. Установлено, что трансформации института семьи сказываются на условиях семейного воспитания, нестабильности семьи, качестве выполнения ею функций. Трансформация условий семьи зачастую оказывается в таких видах изменений: структурных, мотивационных, ценностно-ориентационных, межличностных, процессуальных, субкультурных. Раскрыты основные факторы процесса трансформации института семьи и семейных отношений, среди которых: кризис семьи, преобладание индивидуалистических ценностей над семейными, девальвация семейного образа жизни в обществе, антиценность материнства и отцовства, переход многих семейных функций к социальным институтам; принятие молодежью социальной нормой смену традиционной модели брачности, стремление к свободе в выборе форм совместных отношений, управления своей жизнью. Выявлены проблемы, которые чаще всего возникают в украинских семьях. Отмечено, что анализ основных факторов, влияющих на трансформацию семейных условий, должен стать предпосылкой для определения направлений государственной семейной политики по укреплению ценности семьи в украинском обществе.

Ключевые слова: семья; трансформация современной семьи; функции семьи; семейное воспитание; государственная семейная политика.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] Т. Алієксієнко, «Тендентсії трансформатсії виховної функції сім'ї та основні пріоритети сучасної державної політики у захисті прав дитини в Україні», Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді, Вип. 20(1), с. 25–35, 2016.
- [2] «Rozpodil odruzhenykh za vikom ta doshliubnym stanom podruzzhzia», Bank danykh Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy. [Elektronnyi resurs].

- Dostupno: http://database.ukrcensus.gov.ua/Mult/Dialog/varval.asp?ma=000_0312&path=../Database/Population/03/03/&lang=1
- [3] S. Honcharenko, *Ukrainskyi pedahohichniy slovnyk*. Kyiv, Ukraina: Lybid, 1997, 376 s.
- [4] «Dity-proekt», Ministerstvo sotsialnoi polityky Ukrainy. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://www.msp.gov.ua/content/simya.html>
- [5] «Narodzhuvanist v Ukraini – chy mozhna yii zbilshyty i chy treba tse robyty?», *Ukrainska pravda*. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://life.ppravda.com.ua/columns/2019/09/5/238117/>
- [6] «Naselennia Ukrainy», *Demohrafichnyi shchorichnyk*. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: www.ukrstat.gov.ua.
- [7] «Simeini transformatsii: Chomu my ne povernemos do idealu tradytsiinoi rodyny», WOMO. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://womo.ua/suchasni-transformatsiyi-rodini-ta-batkivstva-yak-sotsiologiya-peremagaye-mifotvorchist/>
- [8] L. Sliusar, «Pliuralizatsiia form shliubu ta yii vplyv na ditorodni oriientatsii», *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika*, № 1, s. 81–89, 2010.
- [9] *Sotsialna pedahohika: slovnyk-dovidnyk* / T. Alieksieienko [ta in.]; T. Alieksieienko, Red. Vinnytsia, Ukraina: OOO «Planer», 2009, 548 s.
- [10] «Sotsialno-demohrafichni kharakterystyky domohospodarstv Ukrainy u 2018 r.», *Statystychnyi zbirnyk*. Kyiv, Ukraina, 2018, 86 s. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/07/zb_sdhdu2018pdf.pdf
- [11] «Statystychna sluzhba», Radio Svoboda. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <http://www.radiosvoboda.org/>
- [12] «Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy za 2017 rik», *Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy*; I. Verner, Red. Kyiv, Ukraina, 2018, 540 s., s. 153–154.
- [13] *Ukraina – 2013: pidsumky roku*. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <http://nbnews.com.ua/ua/tema/109318/>
- [14] «Shliubnyi kontrakt: praktyka zastosuvannia v Ukraini», *Analityka. Ukrainske pravo*. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: https://ukrainepravo.com/scientific-thought/legal_analyst/shlyubnyy-kontrakt-praktyka-zastosuvannya-v-ukrayini-/